

socio. logisch tijd. schrift

Alj de Regt
**Studiefinanciering:
studenten tussen ouders
en overheid**

Gerrit Wildenbeest
**Tijd en tijdsritmen
in Twente**

H. Schijf
**Wonen op stand
in Amsterdam**

Gert Hekma
**Vormen van homo-
seksualiteit**

Joost Vijselaar
**Egodocumenten uit
de inrichting, de
negentiende eeuw**

Cas Wouters
**De sociologie van
emoties**

Boekbesprekingen

Man of geen man

Een historiografie van homoseksualiteit*

Gert Hekma

Woorden kunnen niet zeggen wat het lichaam voelt, zomin als het lichaam kan vatten wat woorden te kennen geven. Passies tussen geslachtsgenoten zijn steeds weer onder woorden gebracht, maar telkens blijven de begrippen steken. Wat achteraf futiele details van conceptualisering lijken, waren indertijd levenskwesties: "Ik ben een urning, geen pederast", zo drukte een wanhopige dokter die wel voor homoseksueel, maar niet voor knapenschender wilde doorgaan, het uit in 1870. De debatten om woorden vloeien voort uit de sociale geschiedenis van termen. Het vuur van de discussie wordt opgejaagd door de onderscheiden inhoud van de begrippen. Homoseksualiteit, zoals wij passies onder mannen noemen, is een samengesteld begrip dat verwijst naar heel verschillende verschijnselen (1).

Uit geschiedenis en antropologie komen drie sociale vormen van homoseksueel handelen naar voren die weinig gelijkenis vertonen. Deze vormen zijn onderscheiden naar leeftijd en gender (sociale kunne). De Griekse pederastie en de mannelijke initiatie van de Melanesiërs impliceren leeftijdsongelijkheid. Bij travestie en bij de Indiaanse berdaches (elders wel shamanen genoemd) treedt een omkering van de genderrol op: de man wordt sociaal een vrouw en de vrouw een man. Homoseksuele betrekkingen kan de berdache binnen een huwelijk aanknopen met een man die niet van genderrol is veranderd. Overeenkomst naar leeftijd en genderrol karakteriseert de derde vorm. Hierbinnen wil ik een ideale vorm, de romantische vriendschap, een heel fysieke vorm, de sodomie, en tenslotte de moderne homoseksualiteit, waarbij fysiek gedrag is gekoppeld aan een psychische gesteldheid, onderscheiden.

Sociologisch Tijdschrift, jaargang 14, nummer 4, februari 1988

Deze indeling is een eerste suggestie en kan zeker verder uitgebouwd en gespecificeerd worden. Voorzeker hebben andere manieren van homoseksueel handelen evenwel niet zulke éclatante sociale vormen opgeleverd. In de toekomst zullen misschien relaties op basis van sadomasochisme of van interracionaliteit worden gespecificeerd.

De beschrijving van de verschillende vormen van homoseksueel handelen levert tegelijk een historiografie van homoseksualiteit op. Uit het gepresenteerde materiaal zal duidelijk blijken dat het hierbij om een terrein van onderzoek gaat waarvan de exploratie pas is begonnen. Historici hebben zich aan homogeschiedenis nooit veel gelegen laten liggen. De belangrijkste inspiratie is uit de sociale wetenschappen en de filosofie gekomen (2). Voor sociologen is homoseksueel handelen een fascinerend thema omdat de sociale vormgeving ervan naar tijd en plaats, maar ook naar gender of sociale klasse verschillend is. Homoseksueel handelen is op geen enkele manier aan het menselijke lichaam te onderscheiden.

Te lang heeft het geleken alsof homoseksualiteit een eenduidige, eenvoudig herkenbare categorie was. Zonder problemen hebben onderzoekers geschreven over homoseksualiteit bij de Grieken, in de Middeleeuwen, in Melanesië. Door een gefixeerde homoseksualiteit als uitgangspunt te nemen hebben de meeste onderzoekers te weinig oog gehad voor de diversiteit van homoseksuele uitingsvormen en voor de dynamiek in de geschiedenis van homoseksualiteit. Omdat de vormgeving van homoseksueel handelen niet in de analyses is betrokken, bleef de bijdrage van de onderzoekers beperkt tot het vaststellen van bloei- en vervalperiodes, tijdperken van verandering en waardering. Bij nadere beschouwing bleek evenwel dat de klassieke Grieken geen bijzonder gunstig oordeel hadden over het homoseksuele gedrag van volwassen mannen onder elkaar en dat de sodomieten in de Middeleeuwen helemaal niet zo te lijken hadden van de vermeende onderdrukking en verdeling van sodomie. Evenmin als bij de sociologie en geschiedenis van seksualiteit blijken strakke schema's van vooruitgang of toenemende civilisatie, van onderdrukking en bevrijding recht te doen aan

de geschakeerdheid van seksuele vormen. De Grieken verachtten het passieve seksuele gedrag van de man en vereerden de pederast. De seksuele bevrijding van de Verlichting omvatte het libertinisme, maar niet de masturbatie, die als nimmer tevoren door dezelfde verlichte geesten werd bestreden. Zulke seksuele verscheidenheid is te weinig onderkend.

Door antropologie, geschiedschrijving en sociale filosofie is duidelijk geworden dat homoseksualiteit een plastisch sociaal fenomeen is en dat homoseksueel handelen in vele verschillende vormen gestalte heeft gekregen. De hedendaagse voorstellingen van homoseksualiteit zoals die zijn ontvankelijk binnen natuur- en gedragswetenschappen, hebben hun langste tijd gehad zonder dat een nieuwe terminologie is ontstaan. De klinische visie lijkt te worden vervangen door een plastische aanpak, maar woorden die deze overgang aanduiden, ontbreken vooralsnog in de wetenschappen.

Pederastie

In bepaalde Melanesische culturen was het gebruik jonge jongens op geweldadige en op homoseksuele wijze te initiëren in de wereld van de mannen. De jongen, opgevoed door vrouwen, werd geacht een vrouwelijk of op z'n minst een sekse-neutraal wezen te zijn. De initiatie van de jongens in de mannenhuizen waar ze langere tijd verbleven zonder enig contact met de wereld van de vrouwen, maakte hen tot mannen. Een belangrijk onderdeel van deze socialisatie-gewoontes was de transmissie van zaad, de fysieke essentie van de mannelijkheid volgens de Melanesiërs. Prepuberale jongens kregen van pubers en soms van volwassen mannen zaad door middel van anale of orale penetratie of door de huid van de jongens daarmee in te smeren. Waar de moderne samenlevingen seksuele handelingen in pedagogische situaties met strafbepalingen tegen gaan en moreel sterk afkeuren, daar is de socialisatie van de Melanesiërs expliciet seksueel, en wel homoseksueel. De voorgeschreven en actieve participatie van jongens aan deze homoseksuele handelwijzes leidt evenwel allerminst tot een homoseksuele identiteit in de volwassenheid. Een

jongeman die de initiatieriten heeft doorgemaakt, wordt geacht te huwen en kinderen te krijgen. De Melanesiërs menen dat een jongen juist door deze transmissies een zaadvoorraad opbouwt (3).

Homoseksueel handelen is bij de Melanesiërs geen levenslange identiteit van een minderheid der volwassen mannen, maar een tijdelijk gebruik van alle jongens. Aan dit thema van de identiteit (of van het verslinderd zijn aan bepaalde gewoontes) wijdt Herdt, één van de belangrijkste onderzoekers op het terrein van de pederastische rituelen van de Melanesiërs, een interessante noot. Hij brengt daarin naar voren dat bij 'zijn' cultuur 5% van de mannen zich het liefst zou onthouden van de homoseksuele handelingen en dat eenzelfde aantal geen zin heeft in heteroseksuele genoeuens. Zijn suggestie is met andere woorden dat 90% van de mannen het geslacht van de seksuele partner tamelijk onverschillig laat: zij schikken zich zowel in de homoseksuele als in de heteroseksuele fase. Aan beide eindten van Kinsey's spectrum zou dus 5% exclusief homo- dan wel heteroseksueel zijn. Misschien is de overeenkomst met de homoseksuele zijde van Kinsey's schaal enigszins verdacht (Kinsey vond dat 4% van de mannen exclusief homoseksueel was). Desalniettemin geeft Herdt een interessant commentaar op westerse statistieken van seksuele voorkeur: de dominantie van de heteroseksuele objectkeuze van de man zou enkel en alleen het resultaat van culturele normstelling zijn. Herdts opmerking is evenwel, het zij nogmaals benadrukt, niet meer dan een interessante suggestie voor verder onderzoek (4).

De Griekse pederastie lijkt in vele opzichten op de Melanesische initiatierituelen en verschillende schrijvers hebben op de overeenkomsten en verschillen gewezen (5). Maar in tegenstelling tot de Melanesische gebruiken was de pederastie geen sociale plicht, maar een eer voor een élite van de jongens die overigens later aan de initiatierituelen begonnen dan hun Melanesische lotgenoten. Bethe heeft reeds in 1907 willen aantonen dat het bij de Griekse pederastie om zaadoverdracht ging, waarbij het zaad voor de mannelijke ziel zou staan. Hij vergeleek deze gewoonte vervolgens met andere

overdrachtssituaties, in de eerste plaats met de Melanesische zaadoverdracht, maar ook met de bijbelse neerdaling van de Heilige Geest. In ieder geval was de pederastie een onderdeel van initiatie van de jongen in de mannelijke deugden die in een samenleving van boeren en jagers belangrijk waren. De uitholling van de pederastische gebruiken in de hoogtijdagen van de Griekse cultuur zal vooral bevorderd zijn door de urbanisatie van de Griekse samenleving waarmee plattelandsgewoontes verdwenen. De poging van filosofen als Socrates en Plato om mannelijke deugden die van belang waren voor oorlog en jacht, om te smeden tot burgerlijke deugden die in het filosofische licht van schoonheid en waarheid stonden, was het begin van het einde van deze eros. De pederastie was een sociaal gebruik dat zijn pedagogische betekenis snel verloor en een ander karakter (lust) en een andere plaats (onvruchtbaar in vergelijking met de huwelijksseksualiteit) kreeg (6).

De pederastie was een fundamenteel sociaal gebruik terwijl de moderne homoseksualiteit is gemarginaliseerd. Bij de pederastie ging het om een seksuele verhouding tussen ongelijken naar leeftijd, bij homoseksualiteit gaat het om relaties tussen personen van dezelfde leeftijd. Bij de pederastie was een actief-passief tegenstelling uitgangspunt, bij de homoseksualiteit doet die er niet toe. Homoseksualiteit wordt beschouwd als een geaardheid van een minderheid, de pederastie was een deugd voor elke vrije man. Ondanks zulke evidente verschillen blijven moderne auteurs pederastie en initiatie homoseksualiteit noemen (7). De Melanesische en Griekse samenlevingen zijn de meest in het oog springende voorbeelden van deze vormen van homoseksuele initiatierituelen, maar Maffesoli en Bremner hebben erop gewezen dat overeenkomstige initiaties ook voorkomen in studentencorpora, gevangenis en sportverenigingen (8). In zulke situaties gaat het om initiatie in een mannen-gemeenschap door (seksuele) onderwerping van de novieten. De onderwerping heeft als eerste doel de dominantie van de oude garde te bevestigen en op de meest intieme wijze aan den lijve te doen ondervinden. De bevestiging van de beheersing door de oudere garde over het gehele bestaan van de

novieten levert de grondslag voor een totale (re)socialisatie in de betreffende mannengemeenschap. Dat is bevorderlijk voor de cohesie van de mannengroep: de traumatische entree versterkt de saamhorigheid in dit homosociale arrangement en bevordert tevens de geheimehouding daarover. Een geheim dat door onderwerping en schande is verworven, zal de jongeman niet snel prijsgeven. Op die wijze kan de mannengroep haar gevoel van dominantie ten opzichte van andere groepen (vrouwen, niet-geïnitiëerden) wederom bevestigen.

De pederastie verschilt ook sterk van wat tegenwoordig pedofilie of 'man/boy love' heet. Ondanks de pedagogische pretenties van de knapenliefhebbers hebben pedofielen allerminst op een zo intieme en structurele wijze toegang tot de socialisatie. De pedofilie is veeleer te beschouwen als een resultaat van de ontseksualisering van de pedagogie, wat tevens een uitsluiting van knapenliefhebbers heeft opgeleverd.

Ten slotte wil ik nog een laatste verschil tussen pederastie en de moderne vormen van homoseksualiteit aangeven. Waar sinds een honderdtal jaren homoseksualiteit vereenzelvigd wordt met vrouwelijkheid (de nacht), daar biedt de pederastie juist toegang tot mannelijkheid en heteroseksualiteit. Zo men aan het eind van de negentiende eeuw mannelijkheid en homoseksualiteit als onverenigbaar (zie verderop), bij de Melanesiërs en de Grieken (zij het bij de laatste in mindere mate) waren de homoseksuele rituelen een voorwaarde voor mannelijkheid en vaderschap. Wat opvalt in de pederastische rituelen zijn de biografische breuken. De novieten worden vernederd en als het ware cultureel gefeminiseerd - zij zijn de passieve partners in het seksuele verkeer - om vervolgens werkelijk mannen te worden die actief zijn in het seksuele verkeer. In de klassieke oudheid zien we problemen ontstaan omtrent deze biografische breuken: vanaf de vierde eeuw voor Christus wordt de passieve onderwerping van de jongen meer en meer onverenigbaar geacht met zijn latere positie waarin dominantie wordt verwacht. De pederastie is dus deel van een cultureel systeem, waarin biografische breuken worden erkend en waar de

socialisatie niet wordt beschouwd als een geleidelijk ontwikkelingsproces zoals in de psychoanalyse of in de moderne psychologie.

De berdache en de travestie

In 1668 berichtte de Nederlandse etnograaf Dapper over een Angolees volk: "Daar zijn bij hen ook veel wichelaars, Chibados genaamd, die gekleedt gaan gelijk vrouwen" (9). Over omkering van genderrol, zoals bij berdaches en shamanen, wordt tegenwoordig in de culturele antropologie meer gesproken: daarbij gaat het om rituele travestie. Deze travestiefiguur uit de culturele antropologie heeft globaal genomen de volgende kenmerken. Op jeugdige leeftijd neemt de betreffende persoon de sociale rol van het andere geslacht aan, dat wil zeggen, een jongen gaat zich geheel als een meisje gedragen en kleden (en omgekeerd). De rolwisseling is het uiterlijke teken van een andere, belangrijker verandering. Want het gaat niet in de eerste plaats om het gender-gedrag, maar om rituele werkzaamheden, vergelijk Dappers omschrijving 'wichelaars'. De genderwisseling maakt van de betreffende persoon een priester, profeet, magiër. Het verschijnsel komt wereldwijd voor: Siberië, Indonesië, Afrika, Amerika (10).

Een uitvloeisel van de genderwisseling is het seksuele gedragspatroon: de betreffende persoon wordt meestal geacht seksueel verkeer te hebben met personen van dezelfde biologische sekse, die van de andere sociale sekse zijn. Dat leverde naar westerse begrippen homoseksueel gedrag op dat in andere culturen juist onder de termen van het heteroseksuele huwelijk viel. Deze vorm van homoseksueel handelen is niet primair: men veronderstelt geen homoseksuele, maar juist een rituele identiteit. Het is hier oneigenlijk om van travestie te spreken. Het gaat immers niet in de eerste plaats om een seksuele voorkeur en ook niet om een gender-identiteit. In de culturele antropologie is enige aandacht besteed aan het shamanisme vanuit het perspectief van travestie of homoseksualiteit. Maar het opmerkelijke is dat de shamaan of berdache de volle aandacht kreeg en dat zijn/haar bedgenoot

vrijwel is vergeten. De antropologie concentreerde zich op de opmerkelijke uitzondering en niet op de partner van de berdache die in alle opzichten heersende gender- en seksuele normen respecteerde, maar vanuit een westerse perspectief desalniettemin homoseksueel handelde. Dit is een opmerkelijke ommissie, want die figuur is vanuit dat westerse perspectief even interessant als de berdache. Juist voor een beter begrip van homoseksueel handelen in al haar aspecten (sentimenten, mentaliteiten, passief/actief tegenstelling) zou onderzoek naar de partner van de berdache heel informatief kunnen zijn.

De rituele travestie is een ander verschijnsel dan de westerse travestie. Het shamanisme impliceert allereerst een rituele functie, de travestie impliceert vooral een onbedwingbare, min of meer erotische neiging gekleedt te gaan als het andere geslacht. Het shamanisme is een wisseling van sociale rol en niet van biologische hoedanigheden, wat bij transsexualiteit het geval is. Westers-lingen zagen in het huwelijk van de berdache een homoseksuele betrekking, terwijl daarvan bij travestie en transsexualiteit niet onmiddellijk sprake hoeft te zijn (11). Transsexualen zullen bij gelijkblijvende seksuele voorkeur een overgang van homo- naar heteroseksualiteit of omgekeerd doormaken.

Een verre weerklank van het shamanisme in de westerse wereld vormt de carnavaleske travestie. In een rituele en religieuze sfeer vindt genderrolwisseling plaats. De Franse filosoof Bataille heeft gewezen op de samenhang tussen religieuze activiteit en omkering van de sociale orde, vaak ook op het erotische vlak (12). Daar ligt althans een gedeeltelijke verklaring voor de verschijnselen van rituele en carnavaleske travestie, waarbij rituele functies worden versterkt door omkering van de genderrol.

En zoals Herdt ontdekte dat ondanks een duidelijke overheidspolitiek gericht tegen de pederastische initiatierituelen die gebruiken desondanks voortbestonden, zo heeft Walter Williams erop gewezen dat de rituele travestie bij de Indianen in de

Verenigde Staten allerminst is verdwenen ondanks een actieve bestrijding daarvan door de autoriteiten. Williams deed onderzoek in enkele reservaten waar de institutie van de berdache voorkwam en volgens de gangbare mening verdwenen zou zijn, maar hij slaagde erin als 'openlijke homoseksueel' aan de weet te komen dat deze instelling nog bestond. De gender-inversie was niet zo totaal als voorheen, maar beperkte zich tot twee of drie symbolische kenmerken van de andere gender, waaraan de autoriteiten het verschijnsel niet meer, maar de Indianen zelf juist wel herkenden (13). Zowel de Papoea's over wie Herdt schrijft als de Indianen bij wie Williams onderzoek deed, hebben begrepen dat de blanken uiterst negatief denken over deze gebruiken, en ze verborgen gehouden. Daardoor heeft de mening postgevat, ook onder antropologen, dat zulke homoseksuele betrekkingen verdwenen zouden zijn. Dat blijkt allerminst het geval te zijn, want als zelfs in de Verenigde Staten zulke gewoontes tot op heden overleefd, dan geldt dat zeker voor andere gebieden die minder zijn verwesterd. Dit voorkomen van krachtig bestreden gebruiken lijkt erop te wijzen dat culturele egalisering een trager verlopend proces is dan veelal wordt aangenomen.

Romantische vriendschap

Vriendschap is geen homoseksualiteit en impliceert vaak ook geen homoseksueel handelen. Homoseksualiteit en vriendschap kan men voorstellen als twee punten op een glijdende schaal van mannenbindingen waarvan homoseksualiteit de seksuele pool vormt en vriendschap de erotische. Vanaf de oudste epen zijn verknochtheden onder mannen een belangrijk thema van de literatuur. Een belangrijke spanning ontlenen deze werken aan de vraag hoever mannen in hun intimiteit jegens elkaar kunnen gaan. Het is een thema van klassieke epen waarin vriendenparen als Gilgamesh en Enkidu, Achilles en Patroklos, David en Jonathan, Amis en Amiles optreden, van de essays van Montaigne (14), van de Duitse romantiek, van de Amerikaanse literatuur sinds Whitman en Melville (Hemingway, Cheever, Purdy) (15). Maar we kunnen ook aan bepaalde sociale instellingen denken, zoals de bloedbroederschap en de Spartaanse en

Thebaanse legioenen die uit vriendenparen bestonden.

Het zijn de sociologie en de psychologie die bezig zijn het thema van de vriendschap op te diepen. Het is nog geen onderwerp van de geschiedwetenschap geworden buiten de literatuurhistorie. Fentener van Vlissingen is alweer een kwart eeuw geleden gepromoveerd op een psychologische studie van de vriendschap waarbij hij een korte historische schets gaf (16). Verder is in Duitsland de thematiek van 'Freundschaftskult und Freundschaftsdichtung' of 'Die Freundesliebe in der deutschen Literatur' enigszins gangbaar (17). Binnen de geschiedenis van vrouwelijke homoseksualiteit zijn vriendinnenrelaties tot terrein van onderzoek gemaakt (18), maar met vriendschappen onder mannen is dit nog niet gebeurd.

Desalniettemin is het onderwerp van intieme, al dan niet seksuele, relaties tussen mannen onbegrensd, ook voor de geschiedschrijving. In verreweg de meeste samenlevingen en gedurende de langste tijd van de Europese geschiedenis leefden mannen en vrouwen sterker van elkaar gescheiden dan tegenwoordig het geval is. In kloosters, legers, bij de zeevaart, in het onderwijs, in allerlei openbare gelegenheden en gezelschappen verkeerden mannen onder elkaar. Daarbij ging het vaak om grenssituaties: oorlog, scheepvaart. De interesse voor de publieke aspecten van veldslagen en diplomatie en voor de economische aspecten van de zeevaart heeft de belangstelling voor de sociabiliteit onder mannen overschaduwd (19). In verband met kostscholen, gevangenissen, kloosters is deze thematiek zelden vanuit een historisch perspectief belicht (20).

De beschikbare literatuur maakt voldoende duidelijk dat het thema van homosociale arrangementen interessant is voor de geschiedenis van homoseksualiteit (21) zowel als voor die van mannelijkheid, vrouwelijkheid en diverse vormen van emancipatie (ook de sociale structuur van etnische minderheden is sterk homosociaal). Binnen homosociale arrangementen bestond speelruimte voor homoseksuele experimenten, zij het dat bepaalde vormen van homo-

seksueel handelen tot in de negentiende eeuw zo nu en dan zwaar werden bestraft.

De receptiegeschiedenis van het Griekse 'eros'-begrip is een goed startpunt voor verder onderzoek naar de romantische vriendschap. In 1838 klaagde de Groningse hoogleraar P. van Limburg Brouwer in zijn magnum opus *Histoire de la Civilisation morale et religieuse des Grecs*:

"Je ne sais si d'autres ont éprouvé ceci comme moi, mais cela m'a toujours affecté d'une manière très désagréable, lorsque dans cent endroits où il est question d'amour, on finit toujours par voir qu'on ne pense pas même à une femme" (22).

Het moet wel een merkwaardige ervaring zijn geweest voor de lezers van de klassieken (en dat waren alle intellectuelen in West-Europa) dat de Grieken en de Romeinen zo vrijmoedig over de knapenliefde spraken, terwijl in de westerse cultuur sinds de dertiende eeuw op vergelijkbare verhoudingen de doodstraf stond. De 'eros' was bij de Grieken fundament van de pedagogie, terwijl de sodomie bij de Christenen een onnoembare zonde was, de exemplarische zonde tegen God en de Goddelijke natuur. De spanningsboog tussen eros en sodomie en, later, de historische ontwikkeling van eros tot sodomie, heeft vele cultuurhistorici beziggehouden, van Italiaanse neo-platonici in de Renaissance zoals M. Ficino (23), Duitse romantici zoals Hamann, Herder, Goethe en Nederlandse auteurs zoals F. Hemsterhuis en J. Kneppelhout (24), tot en met hedendaagse historici (25). Opmerkelijk is de ruimhartigheid waarmee Hamann (in ieder geval naar onze moderne inzichten) de eros beschouwde. Hij erkende volmondig dat Socrates een knapenliefhebber was, en meende tegelijk dat Socrates die ondeugd ('Laster') haatte. Hamann vervolgde echter:

"Men kan geen levendige vriendschap ervaren zonder zinnelijkheid, en een bovenzinnelijke ('metaphysische') liefde zondigt ernstiger aan de zenuwsappen dan een dierlijke aan vlees en bloed(...)".

Met andere woorden, Hamann stelde de zinnelijke

manneliefde boven de metafysische. Maar het blijft onduidelijk wat hij met deze zinnelijke liefde of de vriendschap bedoelde (26). Kussen en andere lichamelijke intimiteiten vielen er zeker onder, terwijl voor sommige mannen mutuele masturbatie waarschijnlijk de grens markeerde tussen vriendschap en sodomie. Eenzelfde onduidelijkheid (tenminste in onze ogen) keerde terug bij andere cultuurhistorici die zich over de eros bogen. Kneppelhouts verdediging van een opvoeding door vriendschap en zijn praktisering ervan hebben minstens eenmaal aanleiding gegeven tot ernstige geruchten over homoseksuele ontucht die door Kneppelhout met zijn pupillen zou zijn bedreven (27).

De sodomie

Het thema dat het uitvoerigst is behandeld in de geschiedschrijving van mannelijk homoseksueel handelen, is ongetwijfeld de (vervolgving van) sodomie. Vanaf de Middeleeuwen (dertiende eeuw) tot in de achttiende eeuw was de sodomie een zeer ernstige zonde tegen God en de Goddelijke natuur (derhalve ook de begrippen tegen- en/of onnatuurlijke ontucht). Met sodomie bedoelde men in de meest brede zin alle seksuele handelingen die niet op de voortplanting waren gericht, en in beperkte zin de anale penetratie. Bij beide omschrijvingen kon het dus ook gaan om heteroseksueel gedrag, hoewel Kuster stelt dat met sodomie in de meeste gevallen homoseksueel gedrag bedoeld schijnt te zijn geweest (28). Payer meent dat de strafrechtelijke bepalingen betreffende onnatuurlijke ontucht zijn gebaseerd op handleidingen voor priesters bij de biecht, de boeteboeken. Deze stammen uit de vroeg-middeleeuwse kloosters en lijken in allereerste instantie bestemd te zijn geweest voor de ordehandhaving in de kloosters, exclusieve in menngemeenschappen. De overmatige interesse in zonden van mannen onder elkaar of met zichzelf wijst op zo'n oorsprong. De kloosters waren de centra van de christelijke cultuur vanwaaruit de westerse wereld werd gekerstend en de boeteboeken werden verspreid.

Op de sodomie stond de doodstraf, maar gegevens over de uitvoering van de betreffende wetten zijn schaars en vertonen vele hiaten. Systematisch onderzoek naar de vervolging van sodomie heeft plaatsgevonden voor enkele Mediterrane steden (Venetië in de vijftiende en Sevilla in de zestiende eeuw) (29), Genève (zestiende en zeventiende eeuw) (30), Frankrijk (onsystematisch onderzoek over de periode 1500-1800) (31), Engeland en Nederland (vooral de achttiende eeuw) (32). De zuidelijke Nederlanden, Oostenrijk, Duitsland, Oost-Europese landen en het grootste deel van Italië, Zwitserland, Frankrijk zijn onbetreden terrein voor de historiografie van sodomie. Het onderzoek dat heeft plaatsgevonden, dateert van het laatste decennium.

Uit het onderzoek blijkt dat de (zeker onregelmatige) vervolgingen bovenal plaatsvonden in een stedelijke context en dat het verder vaak om grote steden ging waar ruimte voor anonieme contacten bestond. In die steden begonnen netwerken van sodomieten zich te ontwikkelen tot een subcultuur met een eigen taalgebruik, autonome gewoontes en vaste ontmoetingsplaatsen. Maar misschien bestaat deze trend slechts vanwege de focus van het onderzoek, waarbij kleine steden en het platteland grotendeels buiten beschouwing zijn gebleven. Een belangrijk thema in het debat over deze fase van de homogeschiedenis is het tijdstip waarop deze subculturen zich ontwikkelden en de sociale rol van sodomiet zich uitkristalliseerde. Uit het onderzoek komt naar voren dat kiemen van een subcultuur hebben bestaan in de Renaissance in de steden van Zuid-Europa. In Noordwest-Europa zijn zulke groepsculturen opgekomen vanaf het eind van de zeventiende eeuw. Trumbach heeft er in een interessant essay op gewezen dat deze subculturen waarschijnlijk zijn ontstaan vanuit oudere netwerken (waarbij een subcultuur een hogere graad van sociale organisatie kent dan een netwerk) (33). Oresko veronderstelt dat de subculturen voortkwamen uit de hofcultuur en hij heeft gewezen op de rol die de kring rond de broer van Koning Lodewijk II, Philippe van Orléans, in dezen gespeeld zou hebben (34). Boon heeft op zijn beurt het verschil aangegeven tussen de sociale structuur van een

stedelijke subcultuur van sodomieten en de geelgenheidsodomie van het platteland (35). Deze scharrelcultuur van sodomieten is zeker een belangrijke voorwaarde geweest voor processen van individualisering en seksualisering die tenslotte leidden tot de 'uitdoktering' van de homoseksueel in de negentiende eeuw. Onderzoek betreffende de overgangsfase van achttiende-eeuwse sodomie naar negentiende-eeuwse homoseksualiteit is helaas zeer beperkt in omvang (36). De historiografen van de sodomie hebben zich stevig genesteld in de achttiende eeuw met enkele uitlopers naar eerdere periodes, terwijl de historiografen van de moderne homoseksualiteit en de homoseksuele emancipatie zich niet verder terugwagen in de geschiedenis dan halverwege de negentiende eeuw.

De moderne homoseksualiteit

Het verschil tussen sodomie en homoseksualiteit is dat de sodomie staat voor een bepaalde seksuele handeling en de homoseksualiteit voor een psychologische hoedanigheid, te weten een seksuele neiging tot personen van hetzelfde geslacht die geen seksuele handelingen hoeft te impliceren. Deze neiging is eigen aan een minderheid der mensen en sluit een heteroseksuele objectkeuze uit. Het identiteits-aspect van homoseksualiteit heeft het handelingskarakter zozeer overvleugeld dat sommige personen in de Verenigde Staten zich 'cross gender gays and lesbians' noemen (ze handelen heteroseksueel, maar noemen en identificeren zich homoseksueel). Het historische onderzoek betreffende de moderne homoseksualiteit heeft zich vooraleerst toegespitst op de aspecten van emancipatie en discriminatie (37) en op de 'uitdoktering' van de homoseksualiteit (38). Verschillende auteurs zijn begonnen de geschiedenis van homoseksualiteit in een breder perspectief te plaatsen, zoals in dat van de seksualisering van de samenleving en de opkomst van de menswetenschappen (39), van respectabiliteit en nationalisme (40), van sociale ontzettingen, bij voorbeeld de Verenigde Staten in en na de Tweede Wereldoorlog (41), of van de ontwikkeling van een wetenschap van de seks (42).

Voor de moderne tijd is een aantal onderwerpen onderzocht, maar vele andere thema's zijn op de achtergrond gebleven. Opmerkelijk is de regionale verdeling. Het onderzoek naar de geschiedenis van homoseksualiteit speelt zich vooral af in de landen waar de homoseksuele emancipatiebeweging zich het sterkst heeft ontplooid: de Verenigde Staten, Nederland, Engeland en in mindere mate West-Duitsland, Frankrijk en Canada. De Mediterrane en Oost-Europese landen zijn buiten de boot gevallen. Onderzoek naar de ontwikkeling van homoseksuele groepsstructuren is, zeker voor de laatste decennia waarin ze zich juist zo stormachtig ontwikkelden, schaars. De culturele aspecten van homoseksualiteit zijn evenzeer onontgonnen terrein, afgezien van enkele literair-historische overzichtswerken (43) en biografieën van beroemde homoseksuele schrijvers (44), welke studies voor het Nederlandse taalgebied vrijwel geheel ontbreken (de aardigste voorbeelden zijn Werkman over De Mérode, Blok over Boutens, beide vanuit een sterk christelijk perspectief geschreven, en Bastet over Couperus). Monografieën over andere bijzondere onderwerpen (religie, strafrecht, politiek, schandalen (45), geweld) moeten nog worden geschreven (46). Onderzoek dat homoseksualiteit plaatst in het kader van bredere maatschappelijke ontwikkelingen ontbreekt geheel voor Nederland. Anderzijds speelt de vraag op welke wijze de geschiedenis van homoseksualiteit van invloed is geweest op of samenhang met andere sociale ontwikkelingen, zoals de opkomst van de cellulaire gevangenis, de architectuur van het urinoir, het zedelijkheidsoffensief aan het eind van de negentiende eeuw, de genderdifferentiatie en het proces van heterosocialisering, de anti-psychiatrie.

Perspectieven

De geschiedschrijving van de mannelijke homoseksualiteit vertoont nog immense hiaten: naar periode, naar regio, naar thematiek. Zelfs het meest uitgeplozen onderwerp, de vervolging van sodomie, heeft tot dusver slechts brokstukken opgeleverd. Het veld ligt voor een groot deel open. Vooral binnen de antropologie bestaan enorme

onderzoekshiaten. Over verschillende regio's, zoals Afrika en Zuidoost-Azië is vrijwel niets bekend, terwijl shamanisme en mannelijke initiatie te weinig in verband zijn gebracht met homoseksuele gebruiken. Maar hier wil ik vooral enkele prioriteiten formuleren voor de Nederlandse historiografie. Allereerst lijkt mij een waarschuwing op zijn plaats. Gezien het tijdvak van homoseksuele emancipatie waarin wij ons bevinden, bestaat een sterke tendens eerdere tijdperken in het teken van discriminatie en vervolging te zien, hetgeen in het bijzonder geldt voor het sodomie-onderzoek. Dat is een te eenvoudig dualisme voor de historische werkelijkheid en bovendien een gevaarlijke vooronderstelling die de historicus gemakkelijk op het verkeerde been kan zetten. Vrijwel alle hedendaagse onderzoekers richten zich op de thema's van de vervolging van sodomieten, dat gezien het onderzoeksmateriaal (rechtbank-archieven) een toegankelijk onderwerp is, en de emancipatie van homoseksuelen. Maar dit dubbel-perspectief is slechts één ingang tot het verleden van homoseksualiteit (47).

Een eerste prioriteit lijkt mij historisch onderzoek naar de perceptie en de beleving van homoseksueel handelen, de geschiedenis van begrippen, mentaliteiten en gedragingen. De dynamische verhouding van enerzijds de netwerken en groepsstructuren van sodomieten en homoseksuelen en anderzijds de houding in de samenleving ten opzichte daarvan is teveel buiten beschouwing gebleven. Daarbij springen de strafrechtelijke, moraaltheologische en medische opvattingen het meest in het oog, maar die zeggen wel heel weinig over het dagelijkse verkeer tussen de verschillende groepen. Een tweede belangrijk thema lijkt mij de inpassing van de historiografie van homoseksualiteit in een breder kader. Dat betekent mijns inziens niet eenzijdig een 'verklaren' van de gebeurtenissen uit de homoseksuele geschiedenis in termen van sociale en economische ontwikkelingen, maar veeleer een integreren van de homoseksuele geschiedenis in de sociaal-culturele geschiedenis. Want homoseksueel handelen is sociaal handelen, dat wil zeggen zowel resultaat als uitgangspunt van andere sociale ontwikkelingen. De homoseksuele problematiek heeft op haar beurt invloed op de politieke, economische,

sociale en culturele geschiedenis van een samenleving: genderdifferentiatie; heterosocialisering; diverse politieke schandalen; de inrichting van gevangissen en kostscholen; de discipline in het leger; de plaats van het menselijke lichaam in de samenleving. Naast deze eerste prioriteiten zijn vele thema's te noemen: de ontwikkeling van homoseksuele groepsculturen in een stedelijke omgeving; de 'de-assimilatie' of differentiatie van homoseksuele leefstijlen (48); geweld en homomasochisme); de cultuurgeschiedenis van homoseksualiteit; de sociale geschiedenis van seksuele gedragingen en fantasieën; een vergelijking van seksuele en raciale discriminatie (49). Dat wat tot dusver op deze terreinen tot stand is gekomen, is slechts een voorspel van een omvattender project dat in vele opzichten tot een verrijking en herijking van de geschiedschrijving zal leiden. We weten immers nog steeds niet hoe homo's man zijn.

* Dit artikel is een bewerking van een lezing die is gehouden op het congres 'Balans en perspectief', Utrecht 1986.

Noten

1. Een goed overzicht van het onderzoek op dit gebied is Dynes 1987.
2. Eerder ontstond belangstelling voor geschiedenis en antropologie van homoseksualiteit in medische hoek, zoals Von Römer 1906 en Hirschfeld 1914 (geschiedenis) en Karsch-Haack 1911 (antropologie). Overigens zorgde Karsch-Haack met anderen voor interessante historische artikelen voor Hirschfelds *Jahrbuch für sexuelle Zwischenstufen* (1899-1923). Op het ogenblik houden sociale wetenschappers als Tielman, Salden, Duyves, Everard en schrijver dezes zich met de geschiedenis van homoseksualiteit in Nederland bezig; Plummer en Weeks in Engeland; Lautmann in West-Duitsland. In Frankrijk kwam de belangstelling meer vanuit de filosofie: Foucault, Hocquenghem.
3. Herdt 1981, 1982 en 1984; Bleibtreu-Ehrenberg 1980; vgl. ook Van Baal 1966 en het review-artikel van Hekma & Scheffold 1985.
4. Herdt 1981: p. 252; Kinsey 1948: p. 651 geeft 4%.

5. Bethe 1907; Bremmer 1980; Bleibtreu-Ehrenberg 1980 en Sergent 1984.
6. De ontwikkeling van deze eros van Socrates en Plato tot in de Romeinse tijd heeft Foucault aangeduid, zie Foucault 1984a & b en verder Dover 1978, Boswell 1980 en Lilja 1982.
7. Dover 1978; Sergent 1984 en Herdt 1984.
8. Bremmer 1980: pp. 291-92 en Maffesoli 1984: p. 31.
9. Dapper 1668: p. 517.
10. Zie bij voorbeeld Whitehead 1982 en Bleibtreu-Ehrenberg 1984.
11. Zie voor een analyse van deze verschillen Kessler & McKenna 1978.
12. Bataille 1957.
13. Williams 1986.
14. Zie Fentener van Vlissingen 1966.
15. Zie Sarotte 1976.
16. Fentener van Vlissingen 1966.
17. Rasch 1936 en Hellbach 1931.
18. Faderman 1981.
19. Zie evenwel Burg 1983; Fussell 1975; Theweleit 1977-1978 en Leed 1979.
20. Over kostscholen Gathorne-Hardy 1977 en Chandos 1984; over gevangissen, zie de sociologische studie van Wooden & Parker 1982; voor vrouwenkloosters is Arnold 1984 een interessante studie.
21. Vgl. *Among men, among women* 1983 en voor de clerus en homoseksualiteit in de Middeleeuwen: Kuster 1977; Boswell 1980 en Payer 1984.
22. Van Limburg Brouwer 1838: p. 236.
23. Dall'Orto 1987.
24. Hekma 1987b.
25. Boswell 1980 en Foucault 1984a & b.
26. Hamann (1759) 1959: pp. 114-5.
27. Zie Stapert-Eggen 1981: pp. 33-4.
28. Kuster 1977: p. 14.
29. Ruggiero 1985 en Perry 1987.
30. Monter 1980-1981.
31. Lever 1985, Rey 1982 en Oresko 1987 voor de hofélite rond 1700.
32. Engeland, zie Bray 1982, Gilbert 1976, Trumbach 1977 en voor een historiografisch overzicht Trumbach 1986; Nederland zie onder anderen Von Römer 1906, Frenkel 1964, Huussen 1980, Boon 1984, Van der Meer 1984 en Noordam 1987. Voor Duitsland enig materiaal in Bleibtreu-Ehrenberg 1978.
33. Trumbach 1986.

34. Oresko 1987.
35. Boon 1984.
36. Zie mijn poging Hekma 1987b.
37. Voor Nederland Tielman 1982; Koenders 1983; Kolpa 1985; voor Engeland Weeks 1979; voor Frankrijk Girard 1981; voor de Verenigde Staten Steakley 1975; Katz 1976; Marotta 1982 en D'Emilio 1983.
38. Duitsland Hohmann 1977; Engeland Weeks 1981 en Plummer 1981; voor Frankrijk Hocquenghem 1977; voor de Verenigde Staten Chauncey 1982 en 1984; voor Nederland Everard 1986 en Hekma 1987a.
39. Foucault 1976.
40. Mosse 1985.
41. Bérubé 1983; Chauncey 1985.
42. Weeks 1985; Hekma 1985b.
43. Sarotte 1976, Martin 1979 over respectievelijk de Amerikaanse literatuur en poëzie; Mayer 1975 en Meyers 1977 over de Europese literatuur; oudere werken over Engeland zijn Smith 1970 en Reade 1970.
44. Rivers 1982 over Proust en Karlinsky 1976 over Gogol.
45. Zie Hull 1982 voor een fraaie analyse van het grote Eulenburg-schandaal.
46. Salden 1982; deze criminoloog bereidt een proefschrift voor over de strafbaarstelling van homoseksuele handelingen in Nederland.
47. Vgl. Duyves 1985 en Hekma 1985a.
48. Vgl. Murray 1984: pp. 38 e.v.
49. Zie Sanders 1986.

Literatuur

- Among men, among women. Sociological and historical recognition of homosocial arrangements.* Amsterdam: Universiteit van Amsterdam, 1983
- Arnold, O., *Le corps et l'âme. La vie des religieuses au XIXe siècle.* Paris: Seuil, 1984
- Baal, J. van, *Dema. Description and analysis of Marind-Anim Culture.* Den Haag, Nijhoff, 1966
- Bastet, F.L., *Louis Couperus. Een biografie.* Amsterdam: Querido, 1987
- Bell, A.P. en M.S. Weinberg, *Homosexualities. A study of diversity among men & women.* New York: Simon & Schuster, 1978
- Bérubé A., "Marching to a different drummer: lesbian and gay GI's in World War II". In: A. Snitow e.a. (ed.), *Powers of desire. The politics of sexuality.* New York: New
- Feminist Library, 1983, pp. 88-99
- Bethe, E., "Die dorische Knabenliebe". *Rheinisches Museum für Philologie* 62 (1907), pp. 438-75, herdruk Berlin: Rosa Winkel, 1983
- Bleibtreu-Ehrenberg, G., *Tabu Homosexualität. Geschichte eines Vorurteils.* Frankfurt: Fischer, 1978
- Bleibtreu-Ehrenberg, G., *Mannbarkeitsriten. Zur institutionellen Päderastie bei Papuas und Melanesiern.* Frankfurt: Ullstein, 1980
- Bleibtreu-Ehrenberg, G., *Der Weibmann. Kultureller Geschlechts-wandel im Schamanismus...* Frankfurt: Fischer, 1984
- Blok, W., *P.C. Boutens en de nalatenschap van Andriës de Hoghe.* Amsterdam: Atheneum, 1983
- Boon, L.J., "Dien godlozen Hoop van Menschen". In: Duyves, 1984, pp. 57-66
- Boswell, J., *Christianity, social tolerance and homosexuality.* Chicago/London: Chicago University Press, 1980
- Bray, A., *Homosexuality in Renaissance England.* London: GMP, 1982
- Bremmer, J., "An enigmatic Indo-European rite: paederasty". *Arctura* 13 (1980), pp. 279-98
- Burg, B.R., *Sodomy and the perception of evil. English sea rovers in the seventeenth-century Caribbean.* New York/London: NY University Press, 1983
- Chandos, J., *Boys together. English Public Schools 1800-1864.* London: Hutchinson, 1984
- Chauncey, G., "From sexual inversion to homosexuality". *Salmagundi* 58-59 (1982/1983), pp. 114-46
- Chauncey, G., "Mietjes, buikschuivers en christenbroeders". In: Duyves, 1984: pp. 92-103
- Chauncey, G., "Paniek in de pers en vervolging van homoseksuelen". In: Hekma & Geschiere, 1985: pp. 371-93
- Dall'Orto, G., "'Socratic love' as a disguise for same-sex love in the Italian Renaissance". In: Gerard & Hekma, 1987
- Dannecke, M. en R. Reiche, *Der gewöhnliche Homosexuelle.* Frankfurt: Fischer, 1974
- Dapper, O., *Naukeurige Beschrijvinge der Afrikaansche Gewesten...* Amsterdam, 1668
- D'Emilio, J., *Sexual Politics, sexual communities. The making of a homosexual minority in the US.* Chicago/London: Chicago University Press, 1983
- Dover, K.J., *Greek homosexuality.* New York, 1978
- Duyves, M., "Bij de meederjarigeid van homostudies. Nederlandse sociologen over homoseksualiteit 1965-1985". In: Hekma & Geschiere, 1985, pp. 332-51

